

Seksualiteitsbeleid of struisvogelpolitiek?

Model voor visie en beleid op seksualiteit, relaties en
omgangsvormen 12+ voor de residentiële jeugdzorg

RutgersWPF

Inhoudsopgave

Waarom deze brochure?	4
1. VISIE EN BELEID	5
Kaders en definities	5
Visie	8
Aandachtsgebieden	10
2. IMPLEMENTATIE VAN DE VISIE	19
De attitude van de medewerkers	19
De competentie van medewerkers	20
Sturing door het management	22
LITERATUURLIJST	23
BIJLAGEN	24
Bijlage 1 - Seksuele ontwikkeling bij jongeren	24
Bijlage 2 - Seksuele ontwikkeling in de vroege volwassenheid	28
Bijlage 3 - Overzicht van producten en diensten	29
Bijlage 4 - Vragenlijsten	32

Waarom deze brochure?

Bijdragen aan een gezonde seksuele ontwikkeling en preventie van seksueel ongezond en riskant gedrag zou vanzelfsprekend moeten zijn in de residentiële jeugdzorg. Uit onderzoek (De Graaf, 2005 en 2012) blijkt dat een warm opvoedingsklimaat een belangrijke beschermende factor is voor seksueel gezond gedrag. Professionals in de jeugdzorg spelen daarom een extra belangrijke rol bij de sociale en emotionele opvoeding van jongeren en daarmee ook bij de seksuele en relationele vorming en opvoeding.

Gezonde seksualiteit

Zeker voor de jongeren die voor langere tijd in een jeugdzorginstelling verblijven geldt dat zij voor hun kennis, waarden en normen op het gebied van seksualiteit, intimiteit en relaties voor een belangrijk deel afhankelijk zijn van de professionals. Seksualiteit hoort dan ook deel uit te maken van goede orthopedagogische basiszorg in de jeugdzorg. Door de juiste aandacht voor het onderwerp seksualiteit kunnen jeugdzorginstellingen bijdragen aan een gezonde en veilige ontwikkeling van jongeren en preventie van seksuele risico's en ongezond gedrag. Dit komt ook naar voren in het rapport 'Ruimte en grenzen op het gebied van seksualiteit' (2008) van de inspectie jeugdzorg:

"Zeker wanneer er sprake is van 24-uurs opvang van minderjarige cliënten in een residentiële voorziening, verdienen thema's als intimiteit en seksualiteit professionele aandacht. Jongeren worden immers niet alleen begeleid en behandeld in residentiële voorzieningen, zij wonen er ook, vaak voor langere tijd."

Aandacht besteden aan het onderwerp seksualiteit draagt ook bij aan het voorkómen van seksuele incidenten. De recente bevindingen van de commissie Samson (2012) onderstrepen het belang hiervan:

"Jeugdigen in de residentiële jeugdzorg hebben een twee maal zo grote kans op seksueel misbruik als jeugdigen in de gewone populatie. Daders zijn vooral groepsgenoten, man en gemiddeld 15 jaar oud."

Eén van de aanbevelingen van de commissie Samson is dan ook dat er in de jeugdzorginstelling structureel aandacht moet zijn voor gezonde seksualiteit, (seksueel) grensoverschrijdend gedrag en seksueel misbruik.

Behoeft aan visie en beleid

In de praktijk blijkt dat instellingen behoefte hebben aan –handvatten voor– visie en beleid op seksualiteit. Een visie is richtinggevend, werkbaar en transparant voor medewerkers, jongeren, ouders/verzorgers en verwijzers. Zonder een heldere visie is het onmogelijk een doelgericht beleid op seksualiteit te ontwikkelen, te implementeren en afspraken te maken over gewenste en ongewenste omgangsvormen.

Vertrekpunt

In opdracht van de Dienst Justitiële Jeugdinstellingen heeft Rutgers WPF in de periode 2009 tot 2011 een visie- en beleidsdocument ontwikkeld en geïmplementeerd voor de justitiële jeugdinstanties (DJI, 2012). Dit was het vertrekpunt voor deze modelvisie en het daarop gebaseerde beleid voor de residentiële jeugdzorg.

Nieuwe ontwikkelingen, het uitkomen van een Europese richtlijn seksuele vorming (WHO 2010), onderzoek naar de seksuele ontwikkeling en seksueel gedrag van jongeren (De Graaf e.a., 2012), het Vlaggensysteem, een instrument om seksueel gedrag te interpreteren en er op te reageren (Frans en Franck, 2010) en praktijkkennis uit de jeugdzorg zijn geïntegreerd in deze modelvisie voor de residentiële jeugdzorg. Elke instelling kan dit document vanuit de eigen visie verder ontwikkelen en aanpassen. De aandacht gaat hier vooral uit naar de zorg en opvoeding aan jongeren van 12 jaar en ouder. Dit is de leeftijdsfase waarin jongeren hun eerste seksuele contacten en ervaringen opdoen. Voor jonge kinderen onder de 12 jaar verwijzen we naar de richtlijn seksuele vorming (Rutgers WPF, 2011).

Samenwerking

Dit product is tot stand gekomen in samenwerking met de volgende vier instellingen:

- De Rading.
- Pluryn, voorheen Hoenderloo groep.
- Trajectum.
- LSG-Rentrax JooZT.

Wij bedanken deze instellingen voor hun bijdrage.

1. VISIE EN BELEID

Kaders en definities

In dit hoofdstuk gaan we kort in op verschillende definities en achtergronden, die ten grondslag liggen aan de visie op seksuele en relationele opvoeding en vorming in de residentiële jeugdzorg.

Enkele definities

De definities zijn voor een belangrijk deel gebaseerd op de 'Richtlijn voor seksuele en relationele vorming in Europa' van de WHO en BGzA (2010) en de daarvan afgeleide 'Richtlijn seksuele en relationele vorming 0-18 jaar' voor Nederland (Rutgers WPF, 2011).

Seksualiteit (WHO, 2006) is een centraal aspect van het mens-zijn gedurende het hele leven. Het omvat seks, genderidentiteiten, rollen, seksuele geaardheid en voorkeuren, erotiek, plezier, intimiteit en voortplanting. Seksualiteit wordt ervaren en geuit in gevoelens, gedachten, opvattingen, fantasieën, verlangens, attitudes, gedrag, handelingen, rollen en relaties. Hoewel seksualiteit al deze dimensies kan omvatten, worden deze niet altijd ervaren of geuit. Seksualiteit wordt beïnvloed door een interactief en dynamisch proces van biologische, psychologische, sociale, economische, politieke, culturele, ethische, wettelijke, historische, religieuze en spirituele factoren.

Seksuele gezondheid (WHO, 2006) is een met seksualiteit verbonden toestand van fysiek, emotioneel, mentaal en sociaal welzijn. Seksuele gezondheid is dus meer dan de afwezigheid van ziekte, disfunctie of zwakte. Seksuele gezondheid biedt een positieve en respectvolle benadering van seksualiteit en seksuele relaties en de mogelijkheid om plezierige en veilige seksuele ervaringen op te doen zonder dwang, discriminatie en geweld. Om seksuele gezondheid te bereiken en te behouden moeten de seksuele rechten van ieder mens worden gerespecteerd, beschermd en uitgevoerd.

Seksuele en reproductieve rechten zijn internationaal vastgelegd in verdragen die door de meeste landen, waaronder

Nederland, zijn ondertekend. Deze rechten sluiten aan bij de fundamentele en universele rechten van de mens en dus ook van jongeren. De belangrijkste rechten (WHO, 2006) van het individu zijn:

- de hoogst haalbare standaard van seksuele gezondheid, inclusief toegang tot voorzieningen.
- het verkrijgen, verlenen en delen van informatie over seksualiteit.
- seksuele en relationele vorming.
- vrije partnerkeuze.
- respect van lichamelijke integriteit.
- seksualiteit vrij van dwang, discriminatie en geweld.
- het maken van eigen keuzen in het wel of niet seksueel actief zijn.
- seksuele relaties en huwelijk op basis van onderlinge instemming.
- keuzevrijheid aangaande het al of niet krijgen van kinderen en gezinsplanning.
- het nastreven van en vormgeven aan een bevredigend, veilig en plezierig seksleven.

Het verantwoord naleven van deze rechten impliceert dat iedereen de rechten van de ander respecteert.

Het doel van het verblijf

Jongeren verblijven in de residentiële jeugdzorg, omdat er in hun thuissituatie niet goed voor hen gezorgd kan worden. Het doel van hun verblijf in de instelling is gericht op terugkeer naar de thuissituatie of doorstroom naar zelfstandigheid. Het leggen van contacten, het aangaan van relaties en het vormgeven aan intimiteit en seksualiteit hoort daar bij.

Jongeren in de residentiële jeugdzorg zitten min of meer gedwongen bij elkaar en kunnen niet vrij kiezen met wie ze omgaan. Hun vrijheden worden bepaald door de setting waarin zij verblijven en de afspraken die daarbinnen gelden. Dit heeft gevolgen voor de sociale, intieme en seksuele relaties, die zij aan kunnen gaan en de ruimte die ze hebben om met seksueel gedrag te kunnen experimenteren. Vaak gelden binnen deze context ten aanzien van seksueel gedrag meer inperkende regels dan erbuiten. Daarbij verschillen jongeren

Bijlage 2

Seksuele ontwikkeling in de vroege volwassenheid

Aan het eind van de puberteit, rond het 18e jaar, krijgen jongeren vaak één of meer langer durende relaties, waarin vooral het relationele aspect meer aandacht krijgt. Vergeleken met eerdere fasen bestaat er nu een grotere emotionele betrokkenheid tussen de partners. Het karakter van de ander wordt steeds belangrijker in de partnerkeuze. Kenmerkend voor deze periode is het seksuele relatiepatroon 'seriële monogamie': een opeenvolging van (kortere of langere) monogame relaties. Op deze leeftijd heeft een meerderheid van de jongeren ervaring met geslachtsgemeenschap en orale seks, maar ook een aanzienlijk deel (drie van de tien jongens en twee van de tien meisjes) nog niet.

In westerse landen noemen we de fase van 18 tot 30 jaar de vroege volwassenheid of 'emerging adulthood'. In deze periode staat het ontdekken van verschillende levensstijlen centraal. De meeste mensen zijn min of meer onafhankelijk van hun ouders, terwijl ze nog niet alle verantwoordelijkheden hebben van oudere volwassenen, zoals de opvoeding van kinderen of het bezit van een huis. De combinatie van onafhankelijkheid en beperkte verantwoordelijkheden geeft ruimte om op het gebied van emotionele en lichamelijke intimiteit verschillende mogelijkheden te verkennen. Op basis van deze 'ontdekkingsreis' worden op belangrijke terreinen keuzes gemaakt en langere relationele verbintenissen aangegaan.

De kanttekening moet geplaatst worden dat de meeste studies naar de vroege volwassenheid uitgevoerd zijn onder studenten. Het is dan ook niet duidelijk of jongeren in een andere situatie dezelfde mogelijkheden hebben om, onafhankelijk van hun ouders en vrij van verantwoordelijkheden, deze periode te doorlopen.

Deze periode van het ontdekken van verschillende levensstijlen komt vooral voor in landen met een hoog gemiddeld opleidingsniveau, waar trouwen en ouderschap uitgesteld worden. In het ene land begint deze fase wel eerder dan in het andere land en de lengte varieert, maar uit cross cultureel onderzoek blijkt dat de emerging adulthood geen universele fase is, die voorkomt in alle culturen. In landen waar jongeren tijdens of direct na de adolescentieperiode

trouwen, bestaat deze fase niet. Deze jongeren hebben minder kans om verschillende mogelijkheden te verkennen en betreden direct na de adolescentie het volwassen leven.

Uit een grootschalige bevolkingsstudie uitgevoerd onder ruim 4000 Nederlandse mannen en vrouwen tussen de 19 en 69 jaar blijkt dat mannen en vrouwen onder de 30 vaker alleenstaand zijn (32%), een LAT-relatie hebben (26%) of ongehuwd samenwonen (30%) dan mensen die ouder zijn (respectievelijk 17%, 8% en 14%). Daarbij komen losse seksuele contacten op deze leeftijd vaker voor. Van de mannen en vrouwen in deze leeftijdscategorie heeft respectievelijk 17% en 12% in het afgelopen jaar seksueel contact gehad met iemand, met wie zij geen relatie hadden. Seksuele contacten naast de vaste relatie (vreemdgaan) komen overigens onder jongvolwassenen niet vaker voor dan onder volwassenen boven de 30 (Bakker en Vanwesenbeeck, 2006).

Bijlage 3

Overzicht van producten en diensten

Hierna volgt een overzicht van de producten en diensten, die Rutgers WPF biedt ter ondersteuning.

Trainingen: open aanbod

Tweedaagse basistraining voor begeleiders/ groeps werkers

Naast kennisoverdracht op het gebied van seksueel gedrag, seksuele carrière en seksuele problematiek van jongeren vanuit een cultuur- en seksespecifiek perspectief, gaat speciale aandacht uit naar de kwetsbare positie van jongeren in de residentiële Jeugdzorg. Onderwerpen, die in deze training aan bod komen zijn:

- Waarden en normen.
- Seksuele ontwikkeling en doelen voor jongeren in de residentiële jeugdzorg.
- Seksueel gedrag signaleren, interpreteren en er op reageren.
- Genderspecifieke en cultuurspecifieke aandachtspunten.
- Seksualiteitsgerelateerde thema's, zoals seksuele omgang op de groep, pornografie, masturbatie, homo-seksualiteit en homofobie.
- Geplande en ongeplande gesprekken over seksualiteit.
- Inzet van materialen en methodieken.

Tweedaagse training voor gedragskundigen, methodiekoaches en therapeuten

Aanreiken van relevante kennis en theoretische inzichten rondom seksueel (probleem)gedrag, seksuele ontwikkeling en determinanten van seksueel (on)gezond gedrag bij jongeren. Op basis van uiteenlopende diagnostiek, situaties uit de praktijk, behandelplannen en doelstellingen van opvang en behandeling wordt met elkaar gereflecteerd op de gewenste aanpak en begeleiding. Onderwerpen, die in deze training aan bod komen zijn:

- Waarden en normen.
- Seksualiteit en seksuele ontwikkeling van jongeren.
- Cultuur- en seksespecifieke factoren rondom seksualiteit.
- Onderscheid tussen normaal en seksueel ongezond of riskant/ bedreigend gedrag.
- Formuleren van doelen en gewenste competenties op het terrein van seksualiteit voor jongeren en geven

van een aanzet voor een adequate behandeling en begeleiding.

- Ondersteuning en begeleiding van de groepsleiding.
- Omgaan met lastige situaties en weerstand onder groepsbegeleiders.
- Seksualiteit als onderwerp in cliëntbesprekingen en teamoverleg.
- Gesprekken met ouders.

Tweedaagse train-de-trainer basistraining

Als vervolg op de basistraining of de training voor gedragskundigen, methodiekoaches en therapeuten, bestaat de mogelijkheid een train-de-trainer traject te volgen, waarin geleerd wordt de basistraining aan groepen collega's te geven. Onderwerpen die in deze training aanbod komen zijn:

- Rol als trainer.
- Vaardigheden om basistraining te kunnen uitvoeren: instructies geven, werkvormen kunnen begeleiden, proces kunnen begeleiden en training kunnen evalueren.
- Reageren op vragen van de groepsleiding over jongeren en seksualiteit.
- Omgaan met lastige situaties in een trainingsgroep.
- Feedback geven aan collega's.

Doorlopend begeleidde intervisiegroep voor interne trainers seksualiteit

Voor degenen die in hun eigen instelling trainer of aandachtsfunctionaris zijn voor het thema seksualiteit bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan een doorlopende intervisiegroep. De groep komt eenmaal per kwartaal een dagdeel bij elkaar. Deelnemers brengen eigen praktijksituaties in en oefenen met verschillende werkvormen.

Masterclass

De masterclass wordt jaarlijks georganiseerd voor diverse professionals in de jeugdzorg 12+ en 12-. De nieuwste inzichten over jongeren in de residentiële jeugdzorg en seksualiteit worden gepresenteerd. Nieuwe materialen en methoden worden geïntroduceerd en er is de mogelijkheid om met collega's ervaringen uit te wisselen en vragen te bespreken. Het definitieve programma van de masterclass staat een maand vooraf op www.rutgerswfp.nl.

Scholing, advies en ondersteuning op maat

Training op maat

De in het open aanbod beschreven trainingen worden ook in-company gegeven. Dit is veelal maatwerk, waarbij in overleg met de organisatie de inhoud, doelstelling, aanpak, specifieke doelgroep en duur van de training wordt vastgesteld.

Het betreft dan:

- Tweedaagse basistraining voor begeleiders/groeps werkers.
- Tweedaagse training voor gedragskundigen, methodiek-coaches en therapeuten.
- Tweedaagse train-de-trainer basistraining.
- Begeleide intervisiegroep voor interne trainers seksualiteit.

Ondersteuning en advisering bij ontwikkeling en implementatie

Ondersteuning bij ontwikkeling van een visie en het maken van een vertaalslag naar beleid op verschillende niveaus: organisatiebreed, per afdeling of per team. Voldoende draagvlak onder alle medewerkers om de visie en het daarop gebaseerde beleid te implementeren is van essentieel belang. Met het team, afdeling of organisatie wordt een plan van aanpak ontwikkeld om de visie om te zetten naar beleid en praktijk. Verschillende vormen zijn mogelijk, zoals:

1. Begeleiding van een interne studiedag over seksualiteit:
Een interne studiedag kan een goed en efficiënt middel zijn om een breder draagvlak te creëren voor het onderwerp seksualiteit, een (concept)visie te presenteren of een start te maken met de structurele inbedding van de visie. Het programma wordt in overleg samengesteld met onderwerpen als: seksueel (riskant) gedrag van jongeren, bekeken vanuit een gender, cultureel en religieus perspectief, omgang met gevoelige onderwerpen als pornografie, homoseksualiteit en sekserolgedrag, spanningsveld tussen bescherming en veiligheid en groei en seksuele ontwikkeling
2. Teambegeleiding omgaan met jongeren en seksualiteit:
 - Begeleiden van een teamdiscussie over verschillende, aan seksualiteit gerelateerde onderwerpen (voor jongeren 12+ en 12-).
 - Vertalen van de visie over seksualiteit van de instelling naar de dagelijkse praktijk.
 - Ondersteunen van groeps werkers bij signaleren en bespreekbaar maken van seksualiteit.
3. Sterkte-zwakke analyse van het seksualiteitsbeleid: Met behulp van een instrumentarium kunnen instellingen verschillende lagen in de organisatie doormeten op seksualiteitsbeleid in de praktijk en verbeterpunten in beeld brengen. Ondersteuning is bijvoorbeeld mogelijk bij

het interpreteren van de resultaten, becommentariëren van conclusies en aanbevelingen of het opstellen van een actieplan.

Materialen en methoden

De hierna genoemde materialen en methoden om seksualiteit met jongeren bespreekbaar te maken zijn allemaal terug te vinden op de website <http://shop.rutgerswpf.nl>.

Materialen

- *DVD en handleiding Begrijp me goed*: over misverstanden tussen jongeren bij flirten, daten en verkering.
- *DVD en handleiding Let's talk*: mediafragmenten om met jongeren te praten over seksualiteit, rolopvattingen en weerbaarheid.
- *Just like U. Love & sex in 11 true stories*: jongeren van Surinaamse, Antilliaanse en Afrikaanse afkomst over hun keuzes.
- *Puberkwartet*: kwartet spel over de puberteit, relaties en seksualiteit.
- *Girls' Choice*: bordspel over wensen en grenzen in intimiteit en seksualiteit.
- *Boys R Us*: bordspel voor jongens over relaties en seksualiteit.
- *Anticonceptiekoffer*: koffer om voorlichting te geven over verschillende vormen van anticonceptie.
- *Can You Fix It?*: in de online game op Sense.info leren jongeren (12-18 jaar) hoe ze hun wensen en grenzen op seksueel gebied kenbaar kunnen maken.

Methoden

- *Richtlijn seksuele en relationele vorming*: visie, doelen en uitgangspunten op basis van de Europese richtlijn.
- *Jongens en seks*: brochure over de begeleiding van jongens bij een gezonde seksuele ontwikkeling.
- *Training Girls' Talk*: groepscounselingsprogramma voor meiden over seksuele interactie en empowerment.
- *Training Make a Move*: een groepstrainingsprogramma voor jongens, gericht op preventie seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Ontwikkeld door het Belgische Sensoa samen met MOVISIE:

- *Vlaggensysteem*: praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Voor het onderwijs

- *Lang Leve de Liefde*: een lesmethode over liefde, relaties en seksualiteit voor het voortgezet onderwijs en MBO. Zie verder: www.lesgevenindeliefde.nl.
- *DVD en handleiding Lang leve de Liefde- Jij en de Media (vmbo)*: docentenhandleiding bij lesmodule voor vmbo-leerlingen van 13 tot 15 jaar.

Voor jongeren

- *www.sense.info*: voor al je vragen over seks. Speciaal voor jongeren t/m 24 jaar.
- *www.onderzoekjengrens.nl*: een zelftest voor jongeren over grenzen, met informatie en advies. [Vanaf 2013 is deze website beschikbaar]
- *Pubergids voor meisjes*: wat je als meisje wilt weten over de puberteit.
- *Pubergids voor jongens*: wat je als jongen wilt weten over de puberteit.
- *Just4boys/Just4girls*: brochure over pubers van 12 tot 14 jaar.
- *Wel seks, geen zorgen!*: uitvouwfoldertje voor jongeren over alle anticonceptiemiddelen.
- *De morning-afterpil na onveilige seks*: gratis folder over noodanticonceptie.

Voor ouders

- *Puber in huis!*: tips voor de seksuele opvoeding van kinderen van 9 tot 15 jaar.
- *De seksuele ontwikkeling van kinderen (0-18 jaar) en wat ouders kunnen doen*: brochure voor allochtone en laag-opgeleide ouders.

Voor volwassenen

- *www.seksualiteit.nl*: betrouwbare informatie over seksualiteit en relaties voor volwassenen. Met tests, oefeningen, tips en ervaringsverhalen.

Websites

- www.seksuelevorming.nl
- www.rutgerswpf.nl
- www.loketgezondleven.nl (interventiedatabase)
- www.nji.nl (databank effectieve jeugdinterventies)
- www.movisie.nl (databank effectieve sociale interventies)

RutgersWPF

t +31 (0)30 231 34 31

office@rutgerswpf.nl
www.rutgerswpf.nl
www.rutgerswpf.org

Oudenoord 176-178
3513 EV, Utrecht

P.O. Box 9022, 3506 GA
Utrecht, the Netherlands

Dit project is mede tot stand gekomen door een financiële bijdrage van Kinderpostzegels.

